

## فهرست مطالب

۹	مقدمه
۱۵	فصل اول: تاریخچه دوران مشروطیت
۱۷	سیاسی
۲۰	اجتماعی و اقتصادی
۲۳	تاریخی
۳۳	فصل دوم: اوضاع ادبی دوران مشروطیت
۳۹	نظم و نثر
۴۵	طنز
۴۹	فصل سوم: تاریخچه مطبوعات در زبان فارسی
۵۰	سیر تاریخی
۶۰	مطبوعات فارسی زبان خارج از ایران
۶۵	مطبوعات ادبی
۶۹	مطبوعات طنز
۷۵	فصل چهارم: آثار و چهره‌های مهم مطبوعاتی
۷۵	آثار مطبوعاتی
۷۵	ملانصرالدین
۷۹	صویراسرافیل
۹۲	نسیم شمال

۹۷	چهره‌های ادبی مطبوعات مشروطه
۹۸	میرزا جهانگیرخان شیرازی
۹۹	ادیب الممالک فراهانی
۱۰۱	تقی رفعت
۱۰۲	میرزاده عشقی
۱۰۴	عارف قزوینی
۱۰۵	سید اشرف‌الدین حسینی
۱۰۹	فرخی یزدی
۱۱۰	بهار
۱۱۸	دهخدا
۱۲۳	ابوالقاسم لاهوتی
۱۲۴	جعفر خامنه‌ای
۱۲۷	فصل پنجم: شیوه‌های تأثیرگذاری ادبیات مطبوعاتی در پیشبرد مشروطیت
۱۳۰	وزن‌ها و قالب‌های گوناگون شعری
۱۳۹	زبان طنز
۱۴۲	ساده‌نویسی
۱۴۹	جمع‌بندی
۱۵۳	فهرست منابع

## مقدمه

ادبیات هر عصری، بازتاب فضای ویژه آن عصر است. فاصله زمانی چهارده ساله بین ۱۲۸۵ و ۱۲۹۹ ه. ش، یعنی از زمان امضای فرمان مشروطیت به وسیله مظفرالدین شاه قاجار تا سقوط احمد شاه و کودتای رضاخان، دورانی پر از تحول و اتفاق در جامعه ایرانی بوده است. انقلاب مشروطه یکی از بزرگ‌ترین وقایع تاریخ معاصر ایران و سرآغاز دوره‌ای جدید در حیات سیاسی و اجتماعی ایرانیان بوده است. عوامل گوناگونی در شکل‌گیری و تداوم مشروطه‌خواهی، دخالت داشته‌اند. رفت‌وآمد عده‌ای از ایرانیان به اروپا و آشنایی آن‌ها با نهادهای اجتماعی و سیاسی غربی، گسترش صنعت چاپ در ایران و تأسیس روزنامه‌های متعدد، از جمله این عوامل بوده‌اند. دست‌اندرکاران و نویسندگان قریب به اتفاق این نشریات، علاوه بر فعالان سیاسی، از اهالی فرهنگ و ادب نیز بوده‌اند و آثار ادبی فراوانی از آن‌ها در مطبوعات آن دوره منتشر شده و به جا مانده است. امضای فرمان مشروطه که با رونق روزافزون مجلات و روزنامه‌ها همراه بود، فصل تازه‌ای را در ادبیات ایران گشود. ادبیات این دوره با زبان و قالب و محتوا و مفهومی نو، بستری جدید را برای عرضه شدن به مخاطبان خود پیدا کرد که شامل توده مردمی بودند که طبقات میانی و حتی فرودست جامعه را تشکیل می‌دادند و اغلب

سواد خواندن و نوشتن را نیز نداشتند. این بستر، نشریاتی بود که در این دوره منتشر شدند.

این پژوهش در پی یافتن پاسخ این پرسش است که آیا جنبه‌های ادبی مطبوعات مشروطه، یعنی آن بخش از مطالب که در قالب نظم یا نثر و به صورت طنز عرضه شده است، توانسته در بسط مفهوم مشروطیت در بین عوام، پیشبرد انقلاب مشروطه و نزدیک ساختن توده مردم به اهداف این انقلاب نقش تعیین‌کننده‌ای داشته باشد و اگر پاسخ این سؤال مثبت است، اجرای این نقش چگونه و با استفاده از چه ابزارهایی صورت گرفته است. مطبوعات دوره مشروطیت با چاپ اشعار ملی و حماسی، روحیه ملی‌گرایی مردم را تهییج می‌کردند و با انتقاد از وضع موجود در قالب طنز، زمینه را برای ابراز نارضایتی مردم فراهم می‌آوردند، مشکلات را نمایش داده و نواقص را تذکر می‌دادند و آن بخش از پشت پرده سیاست و اقتصاد را که از چشم مردم عادی پوشیده بود و بر زندگی آن‌ها تأثیر مستقیم داشت، برملا می‌کردند. اعتماد مردم به روزنامه‌ها و مردمی بودن نویسندگان و شعرای آن‌ها بود که موجب می‌شد حرف این روزنامه‌ها بردل و ضمیر همگان بنشیند. بخش ادبی مطبوعات این دوره با استفاده از قالب‌ها و وزن‌های گوناگون در نظم، انتشار تصانیف و ترانه‌های مردمی، استفاده از زبان طنز در نظم و نثر و بیان مطالب و انتقادات در این لفافه، ساده‌نویسی و نزدیک کردن زبان نظم و نثر به زبان توده مردم و با عرضه مفاهیم و محتواهای جدید در آثار ادبی که تا پیش از این در ادبیات ایران سابقه نداشت، سهمی به سزا در پیشبرد انقلاب مشروطه داشته است.

بخشی از مطالب مطبوعات دوره مشروطه، اختصاص به تولیدات ادبی اعم از نظم و نثر داشته است. محتوای این آثار که در آن‌ها از زبان مردم کوچه و بازار و سلاح پر قدرت طنز استفاده شده است، انتقاد از اوضاع اجتماعی و

نقد حاکمان سیاسی بوده است. استفاده از دو ویژگی نام برده در آثار ادبی مطبوعات این دوره، موجب شد که در گام نخست با زبانی غیرمستقیم، مردم از اوضاع نابه‌سامان اجتماعی و سیاسی آگاه شوند و تفکر مشروطه‌خواهی در میان آن‌ها بسط یابد و در مرحله بعد، به جهت انس و علاقه ایرانیان به آثار ادبی و جایگاه آن نزد عوام، عموم مردم با نهضت مشروطه همراه شوند و زمینه حرکت‌های انقلابی آن‌ها فراهم شود. این پژوهش درصدد آن است که با مطالعه اجمالی در تاریخ دوره مشروطه، همچنین مطالعه مطبوعات این دوره و بررسی بخش‌های ادبی آن‌ها، تأثیر مطبوعات ادبی را در شکل‌گیری تحولات اجتماعی و سیاسی عصر مشروطه باز شناسد، تا سهم کوچکی در تبیین ادبیات عمومی و کارکرد آن در رخدادهای اجتماعی و سیاسی داشته باشد و زمینه‌ای را برای مطالعات دیگر، در این حوزه فراهم کند.

از آن جا که نهضت مشروطه، رخدادی بزرگ و تأثیرگذار در تاریخ معاصر ایران است، ریشه‌یابی دقیق عوامل شکل‌گیری این نهضت و دلایل بیداری جامعه می‌تواند در مطالعات تاریخی راهگشا باشد. از سوی دیگر، ادبیات معاصر پا را از مرزهای کهن فراتر نهاده و قابلیت کارکرد اجتماعی یافته است، به طوری که توانسته مسبب تغییراتی شگرف در جوامع باشد. برجسته کردن این کارکرد و مطالعه دقیق و ریزبینانه برای دریافت مستقیم و غیر مستقیم ارتباط ادبیات و تحولات اجتماعی و سیاسی، کمک می‌کند که به مقوله ادبیات و جایگاه آن با نگاهی نونگریسته شود و از صورت یک رشته تحصیلی محض خارج شود.

نویسنده در این کتاب، سه فرضیه زیر را در نظر داشته است:

نخست این‌که آثار ادبی و مطبوعات این دوره، بسیاری از ناگفته‌ها را از اوضاع نابه‌سامان سیاسی و اجتماعی با زبان طنز و کنایه مطرح کرده‌اند که شاید با این صراحت در دیگر نوشته‌ها و مقالات نمی‌توانست بیان شود.